

RICHARD DAVID PRECHT

DENKEN

OVER

DIEREN

**Waar ligt de grens
van de mens?**

ten have

Van Richard David Precht verscheen eerder bij Ten Have:

Ken de wereld; Een geschiedenis van de filosofie I
(Volgende delen zijn in voorbereiding.)

Richard David Precht

DENKEN OVER DIEREN

Waar ligt de grens van de mens?

th ten have

Oorspronkelijk verschenen onder de titel *Tiere denken; Vom Recht der Tiere und den Grenzen des Menschen*; in de vertaling zijn de volgende gedeelten uit het origineel opgenomen: p. 17-24, 29-123 en 280-310.

© 2015 Wilhelm Goldmann Verlag, een onderdeel van Verlagsgruppe Random House GmbH, München, Bondsrepubliek Duitsland

© Nederlandse vertaling: Uitgeverij Ten Have, 2017

Postbus 13288

3507 LG Utrecht

www.uitgeverijtenhave.nl

Vertaald uit het Duits door Rijk Schipper

Omslag Bart van den Tooren

Opmaak binnenwerk ZetSpiegel, Best

ISBN 978 90 259 0602 3

ISBN e-book: 978 90 259 0603 0

NUR 730

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

Inhoud

Voorwoord – Erno Eskens	7
Inleiding	15
De orde van de schepping Hoe menselijk is de evolutie?	23
De primate Wat is een mens?	41
De aap die rechtop loopt Wat maakt de mens tot mens?	53
Zin en zinnelijkheid Wat scheidt de mens van de aap?	71
Eén komma zes procent Zijn mensapen mensen?	89
De listen van het subject Hoe moeilijk het is om over dieren te denken	103
Een moraal die bij de soort past Mensen – dieren – ethiek	117

Goed, beter, het beste	
De ethiek van het niet-weten	I33
Selectie van literatuur	I49
Noten	I57

Voorwoord

Erno Eskens

‘Er zijn twee categorieën dieren. De ene gelooft dat er twee categorieën dieren zijn, en de andere heeft daaronder te lijden.’ Met dit geestige aforisme rekent de Duitse filosoof Richard David Precht af met het aloude idee dat mensen unieke wezens zijn. Zo uniek zijn we niet. Sinds etholoog Jane Goodall naar Afrika trok om chimpansees te bestuderen, weten we dat de mens niet de enige is die gereedschap gebruikt. En zo ging het ook met al die andere ‘unieke eigenschappen’ van de mens. Cultuur, taal, rationaliteit, altruïsme, rituelen, zelfwaarde, politiek, schaamtegevoel, zelfbeeld; het bleek allemaal in meer of mindere mate aanwezig in het gehele dierenrijk.

Wat betekent het om niet langer uniek te zijn? Wat betekent het om alleen gradueel wat beter of slechter te scoren op bepaalde punten? Wat zijn de gevolgen voor het mensbeeld als we niet langer die verheven soort zijn die ver boven de rest van de evolutie uittorent? Wat betekent het om dier onder de dieren te zijn en net als alle andere dieren een toevallige uitkomst van de evolutie te zijn? Deze vragen staan centraal in *Denken over dieren*. Het boek is een verkorte versie van Prechts vuistdikke *Tiere Denken*. In de vertaling heeft de uitgever gekozen voor die hoofdstukken die de kern van Prechts filosofische denkbeelden weergeven. Andere stukken, bijvoorbeeld waarin

hij specifiek ingaat op toegepaste dierethiek, dierenrechten en de Duitse wetgeving, bleven achterwege.

Precht begint met de belangrijkste inzichten uit de geschiedenis van de westerse wetenschap op een rij te zetten. Vervolgens staat hij stil bij de nieuwste inzichten uit de evolutiewetenschappen, de ecologie en de ethologie en ontwikkelt hij een eigen dierethiek.

Prechts politieke inzet is in zijn stukken over de Duitse situatie helder: ‘Er blijft genoeg te doen om de belangrijkste en minst omstreden ethische doelen te verwezenlijken: een verbod op de pelsdierhouderij, een inperking van de jacht tot ecologische hertenvallen, een strikt verbod op alle vormen van intensieve veehouderij en de bevordering van vleesvervangers, een wettelijke bescherming van gehouden dieren tegen louter economisch gedreven vormen van genetische manipulatie, scherpe controle op en serieuze ethische afwegingen van of dierproeven echt noodzakelijk zijn en het invoeren van de mogelijkheid om dieren als rechtssubject in de rechtbank te vertegenwoordigen. En verder: bescherming van de belangrijkste natuurgebieden van deze aarde tegen kortzichtige en corrupte regeringen die natuur louter als een verdienmodel zien. En laten de industrielanden nu eindelijk eens de werkelijke behoeften van overbodige luxe onderscheiden.’

Het citaat is typerend voor de maatschappelijk betrokken denker Precht. Hij probeert de pijl van de geschiedenis – hij ontwaart een ‘proces van toenemende sensibiliteit’ – een stukje vooruit te duwen. Precht neemt ons mee door de geschiedenis van het dier vanaf de prehistorie. Vooral de laatste eeuwen is de gevoeligheid voor dierenleed onmiskenbaar toegenomen, stelt hij, en daar zit natuurlijk iets in. Vooral in de 18e en 19e eeuw heeft zich een omslag in het denken over dieren voorgedaan. Voor die tijd werden dieren gezien als gebruiksgoederen. De os ploegde de akkers; de koe, de kip en het varken leverden het vlees; de hond hielp bij de jacht; het paard trok de

kar en de zangvogels zorgden voor wat vertier in huis. Maar in het begin van de 19e eeuw veranderde dit. In heel Europa ontstond een nieuwe gevoeligheid voor dierenleed. In 1808 kreeg Groot-Brittannië de eerste dierenbeschermingsorganisatie. Alle andere Europese landen volgden in een rap tempo, met Nederland in 1864 als hekkensluiter. Het dier moest voortaan 'humaan' worden behandeld, was de gedachte.

Je kunt je afvragen waarom het denken over dieren rond 1800 zo radicaal veranderde. Volgens Precht heeft het niet alleen te maken met de doorbraken in de medische wetenschap en de anatomie. Natuurlijk ontdekte men in de zoektocht naar medische kennis dat het menselijk lichaam niet zo veel verschilt van dat van andere gewervelde dieren. En natuurlijk speelde ook het Romantische verzet tegen de verstedelijking en bureaucratisering een rol. Maar alleen omdat de dieren steeds minder nodig waren voor het directe levensonderhoud, omdat machines opkwamen en landbouw floreerde, kon de sensibilisering van de samenleving op gang komen, stelt Precht. Dit is een interessante en originele stelling. Zou het echt zo zijn dat de opkomst van de stoommachine en wetenschappelijke landbouwmethoden het mogelijk maakten dat we massaal medelijden zijn gaan voelen voor het gehouden dier?

Feit is dat de westerse mens vanaf het begin van de 18e eeuw anders over dieren en dierlijkheid gaat denken. Zelf ben ik geneigd om het omslagpunt te zien in 1719, bij de verschijning van *Robinson Crusoe* van de Britse schrijver Daniel Defoe. In deze roman wordt het leven in de natuur opgehemeld en wordt het stadse bestaan als kil, overgereguleerd en commercieel afgeschilderd. Het boek inspireerde de Franse filosoof Jean-Jacques Rousseau tot zijn pleidooi voor wat later de 'terugkeer naar de natuur' is gaan heten. Rousseau wilde dat wij onze natuurlijkheid, onze dierlijkheid zo je wilt, weer zouden herontdekken. Alleen zo konden we gelukkig worden. De altijd geestige Franse filosoof Voltaire merkte op dat Rousseaus

boeken het verlangen oproepen om ‘op handen en voeten te gaan lopen’. Meer Europeanen bleken er gevoelig voor te zijn. Weliswaar bleven ze rechtop staan, maar er ontstond wel een cultus waarin de koestering van het lichaam en de natuur centraal kwamen te staan. Europeanen gingen massaal kamperen, zonnen op het strand, en wandelen in de bergen. Alles om het denken ‘los te laten’, ‘in het lichaam te komen’ en ‘tot rust en tot onszelf te komen in de natuur’.

Terwijl de westerse mens de eigen dierlijkheid begon te waarderen, keek hij ook met andere ogen naar de andere dieren. Het dier was voortaan een wezen dat mooi was en dat, net als de mens, vrij zou moeten zijn. Deze nieuwe diervisie leidde ertoe dat men ook meer aandacht kreeg voor de wensen, angsten en vermogens van dieren. Terwijl dierenorganisaties uitlegden dat dierenleed onaanvaardbaar was, lieten ethologen als Konrad Lorenz zien dat dieren minder dom waren dan lang gedacht, iets wat circusdirecteuren graag ‘bewezen’ door goed getrainde dieren opmerkelijke trucs te laten doen. Klüger Hans, het vermeend rekenende paard en het letterschuivende varken Tobi ‘the sapient pig’ trokken in heel Europa de aandacht. Intussen schreven kinderboekenauteurs over emoties in het dierenrijk en portretteerden kunstschilders dieren steeds vaker als personen met een eigen karakter. Al met al ontdekte men in de 19e eeuw tal van parallellen in het denken, voelen en handelen van mens en dier.

In 1894 liep dit alles uit op het eerste serieuze pleidooi voor rechtsbescherming van dieren. De Britse publicist Henry Salt stelde dat dieren in de wet niet langer als dingen maar als personen gezien moesten worden. Tot op de dag van vandaag proberen juristen deze omslag te bewerkstelligen. Het eerste succes in deze juridische strijd is aan de meeste mensen voorbijgegaan, maar in Argentinië heeft een rechter in november 2016 besloten dat chimpansee Cecilia niet zomaar opgesloten mag worden, omdat de wet het verbiedt om personen zonder vorm van proces op te sluiten. Cecilia is daarmee het eerste

dier ter wereld dat als rechtspersoon is aangemerkt. De ontwikkeling past in de trend waarbij ethologen, juristen en filosofen proberen aan te tonen dat dieren ook rechtvaardigheidsgevoelens hebben (Frans de Waal), er een eigen pursuit of happiness op nahouden (Tom Regan) en duidelijk communiceren wat hun wensen zijn (Eva Meijer).

David Richard Precht laat zien dat deze hele ontwikkeling – hij geeft andere voorbeelden – moet uitmonden in een ‘nieuwe dierethiek’. Waar iedereen vóór hem heeft geprobeerd dieren te beschermen door te wijzen op wat we van ze weten, pleit Precht voor een ethiek die zich baseert op het niet-weten. Hij zet deze opmerkelijke stap omdat hij constateert dat we in het verleden altijd de plank hebben misgeslagen wanneer we meenden te weten wat goed is voor het dier. We dachten aanvankelijk dat dieren niet konden denken, spreken, veinzen, lachen, gebaren, musiceren, et cetera, maar steeds vergisten we ons ten koste van het dier.

Precht gooit het daarom over een andere boeg: laten we nu voor eens en voor altijd erkennen dat we ten diepste niet weten wat er in de dieren omgaat, laten we erkennen dat we alleen de uiterlijkheden van de dieren kunnen interpreteren en dat onze interpretaties vaak onjuist zijn. Dit alles neemt natuurlijk niet weg dat ook Precht weinig anders heeft dan interpretaties. Ook hij moet varen op de kennis die de verschillende wetenschappen – ecologie, ethologie, paleontologie, biologie, et cetera – produceren. Het verschil zit hem erin dat Precht wil blijven twijfelen aan deze kennis, dat hij haar ter discussie wil blijven stellen en daarbij een soort voorzichtigheidsprincipe omarmt. Dat voorzichtigheidsbeginsel past volgens hem ook beter bij de ontwikkeling naar een ‘toenemende sensibiliteit’. We worden steeds gevoeliger voor dierenleed en omdat het einde van deze ontwikkeling nog niet in zicht is, moeten we erkennen dat we er nog niet zijn. Bovendien moeten we erkennen dat we heel veel nog niet weten van het dier. Het onderzoek naar dierentalen is nog maar een paar decennia bezig, het

onderzoek naar een politieke vertegenwoordiging van dieren is eveneens pas in de verkennende fase.

Maar één ding weten we nu al, volgens Precht. We weten dat we geen dichtgetimmerde dierpolitieke theorieën of keiharde wetenschappelijke kennis nodig hebben om alvast voorzichtig met dieren om te gaan. Goed, we weten bijvoorbeeld niet zeker of insecten pijn voelen, maar we kunnen ons inleven in het dier en begrijpen dat een insect desondanks liever geen ledematen verliest. Juist omdat we niet precies weten wat het dier voelt, moeten we voorzichtig zijn met geweld jegens dat dier.

In Duitsland is een flink debat ontstaan rond Prechts ethiek van het niet-weten. Dierethicus Marcus Wild poneert daarbij de stelling dat Prechts ethiek uiteindelijk neerkomt op psychologisering van het dier. Dat hele verhaal over de toenemende sensibiliteit is immers een kwestie van een gevoeliger wordende menselijke psyche. Deze kritiek mist echter de pointe. Precht wil niet dat we ons verlaten op de inhoud van onze eigen psyche. Dit zou een herhaling zijn van de fout die Immanuel Kant en John Locke eerder maakten, toen zij zeiden dat de criteria voor de ethiek in ons menselijke innerlijk liggen. Volgens Kant en Locke moeten wij dieren ‘humaan’ behandelen, omdat onze innerlijke (humane) fatsoensnormen dat van ons vereisen. Precht denkt heel anders. Hij zoekt geen heldere al dan niet psychologische criteria in ons eigen innerlijk. Hij wil juist dat wij gevoeliger worden voor de criteria die niet in ons eigen hoofd zitten. Hij wil dat we toegeven dat sommige gedragingen tegenover dieren niet goed zijn, zelfs als we de redenen daarvoor of het gevoel daarover niet in ons innerlijk aantreffen. Ook als de wetenschap er niet in slaagt om aan te tonen dat insecten pijn kunnen ervaren, ook als we ons met dit gegeven psychisch kunnen geruststellen, blijft het uittrekken van die poot verwerpelijk. Omdat we niet zeker weten wat er in het dier omgaat. Misschien leidt dit besef van onwetendheid tot vage, want wetenschappelijk niet onderbouwde, onrust-

en schuldgevoelens, maar zouden we deze onwetendheidsfeffecten niet beter serieus kunnen nemen? vraagt Precht. Zie ze liever als signalen dat je voorzichtig moet zijn, zegt hij, en dat je maar beter kunt afzien van ingrepen in het dierenlijf. Zie die onzekerheidsgevoelens als signalen dat je harder je best moet doen om te achterhalen wat het dier wil en wat het niet wil. Juist omdat je je niet op je eigen gedachten en emoties kunt verlaten, moet je een open, antiautoritaire blik naar dieren toe koesteren. Precht schaart zich hiermee in de traditie van de docta ignorantia, de leer van de geleerde onwetendheid waarvan Socrates de pionier was en die Cusanus en Erasmus verder ontwikkelden. Ook bij hen leidde het idee dat we niets zeker weten tot een pleidooi voor voorzichtigheid en matigheid, maar zij pasten dit voorzichtigheidsbeginsel alleen toe op mensen. Precht zet de stap in de richting van de dieren: laten we erkennen dat we ook grotendeels onwetend zijn als het om dieren gaat. Laten we uitgaan van onze domheid en onze onkunde als het om andere levende wezens gaat. Dat opent de weg naar empathie.

* * *

Erno Eskens is dierfilosoof en programmadirecteur van de Internationale School voor Wijsbegeerte. Hij publiceerde eerder onder meer *Democratie voor dieren* en promoveerde op *Een beestachtige geschiedenis van de filosofie*.

Inleiding

Het is niet zo dat we twee harten hebben, één voor de dieren en één voor de mensen.

Alphonse de Lamartine

Er zijn twee categorieën dieren. De ene gelooft dat er twee categorieën dieren zijn, en de andere heeft daaronder te lijden. De ene categorie noemt zichzelf 'mens', en de leden van de andere categorie zijn gewoon 'maar dieren'. De ene categorie beschikt over talrijke indrukwekkende vaardigheden: ze heeft een taal, ze gebruikt werktuigen en ze kan rechtop door het leven schrijden. De andere categorie kan maar een deel daarvan. Daarom is ze dommer en in bepaalde opzichten gebrek-
kig; ook volgt daaruit dat ze geen rechten heeft.

Sommige onderscheidingen brengen onderscheid aan en andere doen dat niet. In de huidige moraal en rechtsorde is het onderscheid tussen chimpansee en mens groter dan dat tussen chimpansee en bladluis. De grondwet en het burgerlijk wetboek regelen de rechten van de mens, maar de chimpansee heeft helemaal geen rechten. De wet op de dierenbescherming regelt zijn belangen, net als die van de mol. Mollen en chimpansees zijn geen rechtssubjecten. Je mag ze in nauwe kooien oopenpakken, je mag ze met elektroshocks folteren en met dodelijke kiemen besmetten, je mag hun lijf tijdens hun leven aantasten, verminken en vergiften.

Het redelijke, zedelijke leven enerzijds en het onredelijke, ruwe leven anderzijds verdelen de wereld in twee machtsge-

bieden. Eén daarvan draagt een moreel stempel. Het andere daarentegen is een vrijwel onbeschreven blad. Bijna 160 jaar geleden is het dat de Engelse natuuronderzoeker Charles Darwin de gemeenschappelijke oorsprong, de vloeiende overgangen en de nauwe verwevenheid van al het leven bewees. Toch gelden mensen noch in het leven van alledag noch in juridisch opzicht als dieren. Een oude gewoonte scheidt de mens van zijn dierlijke verwanten. Een van de eigenaardige gevolgen van Darwins revolutie is dat ze, behoudens een paar geringe correcties, het antropocentrische wereldbeeld onaangetast liet voortbestaan. Bijna niemand kon het aan om zichzelf te zien als een drogeneus-primaat, verwant met mensapen, meerkatten en bavianen, ook al classificeert de zoölogie ons als zodanig. In plaats daarvan definiëren we ons als mensen en spannen we ons tot het uiterste in om onze dierlijke natuur te vergeten en te verbergen.

De band met de andere dieren hebben we al lang geleden doorgesneden. Zo'n tienduizend jaar geleden leerde de mens de grondstoffenreserve 'dier' planmatig te fokken. Vanaf dat moment onderhoudt hij die bij wijze van voorraad, om zichzelf naar behoefte te kunnen verzorgen. Toen het fokken van dieren begon, legden sommige sedentair geworden jagers gestorven honden in daarvoor bedoelde graven, en zij begroeven zelfs hun moeder, kind en runderen bij elkaar. Er is een wereld van verschil tussen het animistische geloof van de eerste vee-telers en de materialistische bio-industrie van de moderne maatschappij. Toen de concurrentie ten einde liep, verdween ook de noodzaak voor de mens om zijn plaats te bepalen ten opzichte van het dier als levend wezen. Vandaag benutten we de hulpbron 'dier' volkomen gedachteloos voor de eisen van de mens. Het gemeenschappelijke tussen dier en mens raakte op de achtergrond. Weliswaar leefde het dier nog voort in de culturele fantasie, als magische of wonderbaarlijke gestalte, als vriend, metgezel of bedreiging. Maar in het leven van alledag is de betekenis van het dier sterk afgenomen en speelt het onnatuurlijke rollen als schoothondje, sierguppy, legkip en circuspaard.

Grenzeloos superieur aan en onafhankelijk van de dieren in zijn omgeving, ontwikkelde de mens in zijn bewustzijn een verhouding van totale vervreemding. Niet alleen radicale uitbuiting en sadisme, maar ook verkeerd begrepen liefde, denatureren en onbedoelde kwellingen bepalen sindsdien de menselijke omgang met het dier.

Tot in de vroege Middeleeuwen was het aantal wilde dieren groter dan dat van de gebruiks- en huisdieren die de mens aan zichzelf dienstbaar had gemaakt. Maar met de zegetocht van het kapitalisme in West-Europa was het definitief gedaan met de sporen van eerbied in sprookjesboeken en circusvoorstellingen. Moderne boerenbedrijven, industriesteden, autowegen en hoogspanningsmasten sieren onze omgeving, die we al vele eeuwen 'landschap' noemen. In het dagelijks leven van een mens die deel uitmaakt van de westerse beschaving, speelt het dier geen enkele rol meer als concurrent: niet als het gaat om voeding, niet in de strijd om levensruimte, en niet als een vijandelijke slokop die ons de stuipen op het lijf jaagt met zijn tanden en klauwen. Het enige wat vandaag nog voor dreiging zorgt, zijn nota bene een paar kleine diersoorten, bijvoorbeeld ratten en muizen. Zij zijn de laatste gevaarlijke concurrenten voor de mens als het om eten gaat, naast insecten, microben en virussen.

De band tussen ons en de andere dieren is evenmin hersteld door het feit dat we de dieren, dankzij de wetenschap, herontdekten als verwante wezens. Al meer dan tweeduizend jaar ziet de mens zich als wettige heerser over een beheersbare omgeving, die er immers voor is geschapen om te worden gebruikt en uitgebuit. Onze evolutie is daarbij pijlsnel voortgeschreden. Ze vindt allang nauwelijks meer plaats in ons lichaam, maar vooral in onze techniek en cultuur. Ook staat onze evolutie allang niet meer in dienst van aanpassing aan de natuur. Wel dient ze een steeds weer opnieuw geschapen menselijke natuur. Aanpassing betekent tegenwoordig dat we ons aanpassen aan onze eigen vooruitgang, met alle gevolgen die dat

heeft voor onze omgeving. Dramatische klimaatsverandering, aantasting van de beschermende ozonlaag, verwoestijning van uitgestrekte gebieden op alle zuidelijke continenten en vergiftiging van de zeeën vernietigen niet alleen de niet-menselijke dierenwereld, maar ze treffen meer en meer de mens zelf.

De industrialisering in de 20e eeuw bespoedigde in adembenemend tempo de beheersing en de uitbuiting van de natuur, en daarmee van de dieren. Al in de voorgaande millennia had *Homo sapiens* de hele planeet in bezit genomen. Geen groter werveldier heeft zich over zo'n uitgestrekt gebied verspreid, en bewoont net zo goed woestijnen als regenwouden en poolgebieden. Geen groter werveldier is toegenomen tot een aantal van miljarden. Meedogenloze plundering van de grondstoffen en een enorme bevolkingstoename hebben gezorgd voor een toestand die uitzonderlijk is in de geschiedenis van de aarde.

De mens beheerst tegenwoordig de planeet, maar kennelijk niet zichzelf. Dat zou kunnen liggen aan het feit dat er niet zoiets bestaat als 'de mens'. In plaats daarvan zijn er meer dan zeven miljard verschillende individuen. Niemand daarvan draagt verantwoordelijkheid voor de mensheid. Want die vormt een gemeenschap waartoe men behoort zonder verplicht te zijn om voor het geheel zorg te dragen.

Heersen houdt in dat je ordeningen in het leven roept, en dat je regels opstelt die bepalen wat belangrijk is en wat niet, wat juist is en wat verkeerd. Eeuwenlang zag de moraal van de westerse beschaving er vrijwel geen been in om wilde dieren uit te roeien en gebruiksdieren uit te buiten. Doordat men een scherpe grens trok, stond men zichzelf toe naar believen met dieren om te gaan, van liefhebben tot folteren, van fokken tot doden. Het argument was simpel: de mens is een unieke schepping van God en met het dier slechts door de dunne draad van de goddelijke scheppingsdaad verbonden. In de woorden van de Duits-Franse theoloog en arts Albert Schweitzer kwam zo 'het inzicht op dat er waardeloos leven zou zijn, dat men zonder problemen kon beschadigen en vernietigen. Onder waar-

deloos leven verstaat men dan, naargelang de omstandigheden, insectensoorten of primitieve volkeren'.¹ (Een clientèle die je bovendien nog zou kunnen uitbreiden met vrouwen.)

Deze grens werd en wordt in de westerse cultuurgeschiedenis vindingrijk verdedigd. Maar hoe beter we die grens bekijken, hoe vreemder ze ons lijkt. Want ze laat zich steeds slechter beargumenteren, zowel in filosofisch als in biologisch opzicht. Sinds een jaar of veertig wordt in onze samenleving een discussie gevoerd waarin grote vraagtekens gezet worden bij onze omgang met dieren. Dierenethici als Peter Singer en zijn Amerikaanse collega-filosoof Tom Regan eisen ook voor dieren rechten op. Het is volgens hen een moreel schandaal dat dieren worden buitengesloten van de ethiek. Dieren op moreel gebied buiten de deur houden zou de erfenis zijn van een religieus bijgeloof. Omdat de mens geen uniek voortbrengsel van God maar een intelligent dier is, moeten we de reikwijdte van de moraal ook over de 'andere dieren' uitbreiden. Hebben we niet stapje voor stapje geleerd om de slavernij te verachten en vrouwen als mensen met gelijke rechten te achten? Wordt het niet tijd om op een nieuwe manier te gaan nadenken over dieren en ze moreel op gepaste wijze te beoordelen?

Hoe kan zo'n gepaste manier van omgaan met de andere dieren er dan uitzien? Wanneer je de mens beschouwt als een dier onder andere dieren, zou dat ook kunnen betekenen dat je hem in waarde laat dalen, in plaats van de dieren moreel gezien ernstiger te nemen. Het onheil van het sociaal-darwinisme en de barbarij van de rassentheorie vormen daarvan een afschrikwekkend voorbeeld. Wat is eigenlijk het criterium om dieren moreel te waarderen? Is het hun vermogen tot lijden, hun wil om te leven of hun intelligentie? Hebben slimme dieren meer recht op leven dan dommere dieren? Het is een grote, zware opgave om de verhouding van de mens tot de andere dieren opnieuw op waarde te schatten.

In dit boek wil ik proberen deze vragen op een nieuwe manier te stellen en te doordenken. Daarbij beschouw ik de mens

als een bijzonder dier onder vele andere dieren, die op een andere wijze bijzonder zijn. Ik wil me er niet op vastleggen om de mens te definiëren aan de hand van bepaalde eigenschappen die hem ethisch waardevol moeten maken. Toch wil ik hem ook niet van de weeromstuit alle gewoonlijk als ‘menselijk’ aangeduide eigenschappen ontzeggen, alleen om het feit dat niet alle mensen al deze eigenschappen bezitten. Misschien sla je met het zoeken naar zulke exclusieve eigenschappen al de verkeerde weg in. Mogelijk betekent het al een denkfout wanneer je zelfstandige disciplines als ‘antropologie’ of ‘moraalfilosofie’ wilt bedrijven. Want die veronderstellen al een nauw omschreven definitie van de mens. Zou het niet beter zijn de beperkingen van zo’n begrip te overschrijden? In plaats van antropologie te beoefenen, zou je je beter kunnen bezighouden met *antrozoölogie*: een leer van het mensendier *en* de andere dieren.

Dit begrip is nieuw en werd pas enige jaren geleden geïntroduceerd door onder meer de Amerikaanse psycholoog Hal Herzog.² De nieuwe discipline van de *human-animal studies* heeft voornamelijk aandacht voor wat mensen en andere dieren *verbindt*. Het begrip *antrozoölogie* gebruik ik echter enigszins anders dan Herzog en de vertegenwoordigers van de *human-animal studies*. Het is een nogal eentonig spelletje om alles wat gewoonlijk als ‘menselijk’ wordt beschouwd, te ontmaskeren als een mythe. Liever wil ik het begrip op een andere manier hanteren en waarderen. Want ik ben van mening dat de vertegenwoordigers van de *human-animal studies* hun definitie van de mens als dier onder de dieren niet consequent doordenken. Stel dat de mens door niets menselijks fundamenteel zou verschillen van het dier, zoals zij veronderstellen: dan zou je ook niet kunnen eisen dat mensen zich *op grond van redelijk inzicht* gepast zouden gedragen tegenover dieren!

Voor een beter begrip van het menselijk handelen moeten we beseffen in welk kader mensen de wereld zien, zich oriënteren en handelen. Daarom geef ik in dit boek een schets van

dit biologische en culturele kader. Zo wil ik laten zien hoe mensen zich vroeger tot dieren hebben verhouden en hoe ze dat tegenwoordig doen. Daartoe moet de vraag worden gesteld wat voor een speciaal dier de mens eigenlijk is. Wat is zijn rol in de evolutie? Volgens welke denkmodellen hebben mensen dit geschiedverhaal over zichzelf vanaf de Oudheid geschreven? ('De orde van de schepping') Welke plaats heeft *Homo sapiens* in de natuur voor zichzelf gereserveerd door die aan zichzelf toe te schrijven? ('De primate')

In iedere tak van menselijke wetenschap die het leven betreft, bestaat tot op heden een grens tussen mens en dier, of dat nu stilzwijgend wordt aangenomen of luidkeels verkondigd. Toch is noch de evolutiebiologie noch de paleoantropologie in staat om met zekerheid te zeggen vanaf welk punt *louter* animaal leven en menselijk leven gescheiden wegen gaan. Welke opvattingen hebben paleoantropologen daarover gehad in de laatste honderd jaar? En hoe denken ze daar tegenwoordig over? ('De aap die recht op loopt') Daarbij zullen we zien dat het trekken van een grens tussen de mens en de andere dieren een uiterst ingewikkelde kwestie is. Sinds enige decennia meten gedragsonderzoekers de cognitieve prestaties van dieren en vergelijken ze die met die van de mens. De niet erg verrassende uitkomst daarvan is dat dieren op bijna alle 'belangrijke' punten lager scoren, namelijk wanneer het gaat om culturele prestaties als het gebruik van werktuigen en de religie, en ook wanneer het gaat om het verwerven van de menselijke taal. Maar hanteren we bij dergelijke metingen wel echt een juiste, eerlijke maatstaf? Is het zinvol om de intelligentie van mensapen met die van ons te vergelijken? ('Zin en zinnelijkheid')

De moleculaire genetica laat ons zien dat mensen biologisch gesproken chimpansees zijn. Welke consequenties verbinden we daaraan? ('Eén komma zes procent') Nadat we de mens aldus biologisch hebben afgegrensd, werpen we nog een blik op de vraag hoe objectief onze kennis over de mens en de an-

dere dieren is. Wat kunnen we eigenlijk weten over het bewustzijn van andere dieren? Doet zich daarbij niet zo'n grote barrière voor dat we moeten erkennen dat we niets definitiefs kunnen zeggen? ('De listen van het subject')